

ПРОБЛЕМА ЖІНОЧОЇ СУБ'ЄКТИВНОСТІ В ХХ СТОРИЧЧІ.

Для мене жінка - це те, що не може бути
виявлене, про що не можна сказати, те, що
знаходиться поза номенклатурою і ідеологією.

Юлія Крістева.

Відомо, що антропологічна проблематика в філософії ХХ сторіччя зазнала значних змін і стала провідною в західній філософії. “Антропологічний поворот”, який відбувся на початку сторіччя, виявив не лише надмірну складність і багатоманітність дослідницьких перспектив, але й окреслив суперечності, які з'ясували принципову розбіжність у ґрунтовних принципах.

Однією з найбільш радикальних філософських теорій останніх десятиліть, безумовно, можна вважати феміністичну теорію, яка піддала критиці одну із найфундаментальніших філософських категорій – категорію “людини”, що в філософії, починаючи ще із Арістотеля, ґрунтувалася виключно на чоловічому досвіді і принципово виключала життєвий досвід половини людства.

Одним із позитивів феміністичної теорії стала розробка проблем жіночої суб'єктивності. Та глибинна само - рефлексія, яка здійснювалася не лише а академічних установах, але й в так званих “групах по підвищенню свідомості”, актуалізувала питання специфіки жіночого буття, жіночої сутності і врешті призвела до гострої полеміки між прихильниками “есенсеалістського” підходу та їх противниками.

Феміністична теорія, зосередивши увагу на темі жіночого гноблення, зруйнувала ідею, що жінки є спеціальною “природньою групою” і довела, що відношення між жінками і чоловіками мають політичне підґрунтя і саме через ідеологію вони постають як “природня група”. Ідеологія, доводить вона, перетворює як наші тіла, так і наш розум на продукт маніпуляції. Жінки сприймають своє тіло і свій розум, кожен рису, з переконанням, що такими їх створила природа і вони не лише

споконвічно були такими, але й що існуюча нерівність є наслідком саме цієї "природи". З цієї точки зору жіноча суб'єктивність обумовлена незмінними "природними" рисами і саме вони визначають те реальне становище, яке жінка займає в суспільстві.

Такий погляд, що знайшов своє обґрунтування в багатьох філософських вченнях, починаючи з Арістотеля, був підданий всебічній критиці в другій половині ХХ сторіччя. Одним з напрямків, що зробив свій внесок в руйнування есенсеалістського підходу щодо жінок є психоаналіз.

Погляди Фрейда щодо природи жінок містяться в його теорії сексуальності, яка до сьогодення викликає великі суперечки, особливо проблема нормальної сексуальності. Згідно Фрейду, темперамент дорослих визначається тим, як діти проходять через різні психосексуальні стадії розвитку. Але оскільки хлопчики і дівчатка мають різний сексуальний досвід (як результат біології), вони виконують і різні статеві (гендерні) ролі. Якщо чоловіки приходять до сексуальної зрілості нормальним шляхом, вони виробляють в собі маскулітні риси, якщо жінки розвиваються нормально, вони виробляють жіночі риси. Хоча до якоїсь міри Фрейд припускав, що всі люди андрогіні (тобто мають одну й ту ж сутність), все ж він вважав, що завдяки своїй анатомії жінки розвивають жіночі риси, а чоловіки - чоловічі.

Фрейд вважав, що критичною точкою в становленні дорослої сексуальності є проходження Едіпового комплексу і комплексу кастрації. Згідно психоаналітичній доктрині той факт, що хлопчики мають пеніс, а дівчата ні – є фунтаментальним фактом, який обумовлює різне проходження фалічної стадії сексуального розвитку. Едіпів комплекс хлопчиків бере початок в природній прив'язаності до матері, яка турбується про нього, тому підсвідомо він хоче володіти нею, тобто вступити з нею в статеві стосунки і ненавидить батька, якого сприймає як суперника. Це бажання є глибоко неусвідомленим. Сприймаючи жіноче тіло як кастроване, він боїться, щоб і його батько не кастрував. Це болючий процес, під час якого виробляється те, що Фрейд назвав "суперего". Мірою суперего є інтеріоризація сином цінностей батька, тобто становлення патріархатної, соціальної свідомості. Хлопчики, які

успішно проходять Едіпів комплекс, розвивають сильне суперего, оскільки в цей час вони вчаться підкорятися авторитетові батька.

Жіночий досвід проходження Едіпового комплексу суттєво відрізняється від чоловічого. Як і у хлопчиків, першим об'єктом любові є мати, але на відміну від хлопчиків, об'єктом любові яких протягом життя лишається жінка, дівчатка змінюють своє бажання з жінки на чоловіка – спочатку батька, а потім чоловіка, який займе місце батька. Згідно Фрейду, ця переорієнтація відбувається тоді, коли дівчатка дізнаються, що у них немає чоловічого статевого органа і вони кастровані. Дівчатка заздять своїм братам і звинувачують матерів, спрямовуючи свою любов на батька. Вони ідентифікують себе з матір'ю, намагаючись зайняти її місце, в результаті чого починають ненавидіти матір не тільки тому, що вона їх піддала кастрації, але й тому, що вона відбирає у них любов батька. Спочатку дівчатка бажають мати пеніс, а потім дитину, яка його замінює. Фрейд визнає, що за його схемою для дівчат набагато важче, ніж для хлопців, досягти нормальної дорослої сексуальності. Адже для того, щоб мати нормальну сексуальність, дівчатка повинні змінити еротичну спрямованість.

Розвиток жіночої сексуальності призводить до того, що вони стають **нарцисичними**, оскільки змушені змінювати сексуальні цілі. Дівчатка, згідно Фрейду не стільки хочуть любити, скільки бути любимими і чим кращою є дівчина, тим більше очікує вона кохання і потребу бути коханою. По - друге, дівчата стають марнославними. Нарешті вони стають жертвами розвинутого почуття сорому. Але дівчата стають жертвами не лише нарцисизму, марнославства і сорому. Не проходячи стадії комплексу Едіпа, не відчуваючи страху перед батьком (а значить і перед суспільством в його особі) вони недостатньо інтерналізуються в структуру суспільства, стають недостатньо моральними. Іншими словами, оскільки дівчата не бояться бути кастрованими, вони не стають слухняними щодо правил, яким треба наслідувати.

Фрейдівська концепція жіночої сексуальності та її біологічний детермінізм стали предметом критики психоаналізу ХХ століття з іншого боку, феміністичної теорії.

Альфред Адлер припускав лише один важливий факт людського розвитку: безпомічність дитини. Щоб подолати її, вона веде боротьбу за "вищість". В цій боротьбі ніщо біологічно не детерміновано, всі люди, за Адлером, формуються не стільки укоріненості в минулому, скільки баченні майбутнього [2, 43]. Його розуміння людської природи було більш оптимістичним, ніж у Фрейда. Адлер дав нову інтерпретацію неврозу меншовартості жінок, появи у них "маскулінного комплексу": їм перешкодили в їх боротьбі за зверхність, досягнення сили, створення себе. Невротичні жінки реально протестували проти патріархальної ситуації, яку Адлер визначив так: всі наші інститути, традиції, закони, наша мораль є свідомством того, що жінки детерміновані і підтримуються привілейованими чоловіками во славу чоловіків.

Студентка медичного інституту Карен Хорні звернула увагу на тиск з боку суспільства на формування жіночої суб'єктивності. Проаналізувавши факт, реально виявлений Фрейдом, а саме підсвідоме бажання жінок бути чоловіками, вона зробила висновок, що жіноче відчуття вторинності ґрунтується не в комплексі кастрації, а в соціальній субординації. Хорні стверджувала, що патріархатна культура спочатку створює жінок фемінними (пасивними, мазохістичними, нарцисичними), а потім навіть їм, що дійсне жіноче пристосування до чоловічого домінування адекватно характеризує їх самих [1, 194 – 195]. Жінки хочуть бути чоловіками не тому, що вони закохані в пеніс, а тому, що чоловіки контролюють суспільство.

Клара Томпсон пояснює жіночу пасивність як результат асиметричних чоловічо - жіночих відношень, в яких постійне звертання до чоловічого авторитету викликає у жінок слабше еґо, ніж у чоловіків. Жіноча і чоловіча ідентичність витікає не з незмінних біологічних коренів. Скоріше вона ґрунтується на соціальних ідеях стосовно того, що вважається жіночим, а що чоловічим. Як і Адлер і Хорні, Томпсон вірить, що жіноча меншовартість ґрунтується в культурі, в культурному використанні біології, а не в самій біології. Тому трансформація юридичної, політичної, економічної і соціальної структур, які становлять культуру, є необхідним кроком для трансформації

жіночої суб'єктивності.

В процесі переінтерпретації Фрейда Адлер, Хорні і Томпсон фактично порвали з ним. По - перше, вони говорили про маскуліні зв'язки і чоловіче домінування, пропонували як політичний, так і психоаналітичний аналіз жіночої ситуації, чого Фрейд не робив. По - друге, вони запропонували єдину теорію людського розвитку, а не дуалістичну теорію жіночого і чоловічого розвитку. Нарешті, що найбільш цікаво, вони розглядали самість як те, що має унікальний розвиток і є індивідуальним для кожної людини результатом зіткнення біології і культури. Для них не існує єдиного універсального, здорового нормального чоловіка, єдиного для всіх чоловіків і єдиної нормальної жінки - еталона всіх жінок. Вони є такими чисельними, як і всі люди.

З іншого боку концепція Фрейда зазнала критики з боку феміністичного напрямку, і насамперед, в роботах Бетті Фрідан, Суламіф Файерстоун, Кейт Міллет, які виходили з того, що соціальне становище жінки і підпорядкованість по відношенню до чоловіка мають мало спільного з жіночою біологією і визначаються соціальною конструкцією фемінності.

Згідно Б. Фрідан, хоча Фрейд писав багато і після 20-х, 30-х років його ідеї були сформовані культурою, яку вона називає Вікторіанською добою. За Фрідан, психоаналіз є соціальною наукою, теоретикою і практикою якої бачили тільки те, що культура хотіла, щоб вони побачили. Коли соціальні науковці стверджують, що вони мають універсальні характеристики сутності людської природи, каже Фрідан, ми можемо бути впевнені, що вони реально ідентифікують деякі спільні риси людей їх власної культури. Найбільше не приймає Фрідан біологічний детермінізм Фрейда. Але Фрідан відкидає не лише методологію Фрейда, але й його розуміння сексуальності. В "Жіночій містиці" вона розглядає секс як одну з сил, які утримують жінку поза публічною сферою політики, економіки, культури. Чого жінки дійсно потребують, так це не сексуальної свободи, а свободи розвивати вільну особистість. Вважаючи, що незадоволеність жінок кориниться у відсутності у них чоловічого статевого органу, а не в

соціоекономічному і культурному статусі, фрейдистська теорія навіює жінкам віру, що вони дефективні.

Фейерстоун подобається у Фрейда те, що не подобається Фрідан – теорія сексуальності, хоча вона і звинувачує Фрейда в аполітичному тлумаченні сексуальності. Файерстон вважає, що невміння Фрейда зосередитись на проблемі влади призвело до суттєвого консерватизму сучасного неофрейдизму. Неофрейдизм засуджує патологічні владні стосунки нуклеарної сім'ї. Але замість того, щоб рухатись в сторону звільнення жінки і дітей від тиранії чоловіка/батька неофрейдизм розглядає жінку в традиціях патріархату. Його терапія спрямована на примирення жінки з ідеологією патріархату. Якби Фрейд визнавав патологічну роль владних відношень в сім'ї, він би вважав, що якщо раннє сексуальне гноблення є основним механізмом, завдяки якому виникають характерні структури, що підтримують політичне, ідеологічне і економічне рабство, зникнення Едіпового комплексу через руйнування сім'ї могло б мати глибокий ефект, сама сексуальність би звільнилась.

Як Фрідан і Фейерстоун, Міллет також зосереджується на біологічному детермінізмі Фрейда, і особливо неофрейдизмові, вихованому на ідеях Фрейда, що чоловіча агресивність і домінування укорінені в "біологічній необхідності долати опір сексуального об'єкту". Виходячи з цих припущень, послідовники Фрейда почали поширювати досвід, щоб довести данну тезу. Вивчаючи згресивну поведінку серед приматів поза контекстом, вони вбачали чоловічу агресивність кругом, включаючи і зовсім невдалі приклади, наприклад, доісторичних риб. Робилось припущення, що самці були здатні запліднювати самок тільки тому, що останні відповідали на їх спроби "страхом". Розглядаючи цей приклад, Міллет зазначає, що існує мало "реальних" фактів, які б підтверджували теорію, згідно якій природа обумовила те, що жінки грають другорядну роль в суспільстві. Але Міллет не лише заперечувала всі форми біологічного детермінізму, вона вважала концепцію пеніса ясним вираженням чоловічого егоцентризму. Замість того, щоб вітати жіноче прагнення мати дитину... неофрейдизм розглядає його як прагнення мати заміну

пенісу, але якби Фрейд не зробив пеніс центральним пунктом своєї теорії, він би почув справжню причину неврозів своїх пацієнтів.

В 70-ті, 80-ті роки що стали вибуховими в розвитку феміністичної теорії, виокреслились напрямки в самому психоаналітичному фемінізмі: перший намагається очистити фрейдизм від біологічного детермінізму, другий – головну увагу звертає на дискусії відносно едіпового комплексу, аналізуючи до-едіпову стадію, під час якої найбільш інтенсивними є відносини матір - дитина, третій зосереджується не на слабкості, а на силі жіночої моральності, четвертий дає нову, непатріархатну інтерпретацію едіпового комплексу. Загалом ці напрямки показали, що теорія Фрейда може мати як звільнюючий, так і поневолюючий потенціал для жінок.

Дороті Діннерштайн і Ненсі Ходороу зосередили свою увагу на доедіповій стадії психосексуального розвитку як ключі для розуміння того, яким чином сконструйовані сексуальність і гендер і чому даний спосіб конструювання веде до чоловічого домінування.

В роботі “Русалка та Мінотавр” [4] Діннерштайн розглядає становлення гендера в культурі, який обумовлює відношення між чоловіками і жінками, і цей портрет невтішний. Жінок можна уподібнити русалкам, звабленим представницям жіночої статі, що уособлюють темний магічний світ, з якого походить наше життя і в якому ми не можемо жити, які зваблюючи людей, ведуть їх до смерті. Жахливий Мінотавр, гігантське і вічне породження протиприродної пристрасті матері, чоловічий символ безумства, тупої сили, що ненажерливо пожирає живу людську плоть. Знаходячи цей портрет надто страшним, Діннерштайн прагне пояснити, чому ми в різних варіантах відновлюємо його знову і знову.

Відповідь на патологічну потребу робити монстрів з себе самих кориниться в нашому психосексуальному розвитку. В до-едіповій стадії дитина знаходиться в глибоко симбіотичних зв'язках зі своєю матір'ю. Материнське тіло є першою зустріччю дитини з матеріальним і фізичним універсумом. Воно є символом надійного і допредикативного світу, джерелом болю і приємності для

дитини. В результаті дитина виростає, відчуваючи амбівалентне почуття до матері (жінки) і того, що вона репрезентує (матеріальний/фізичний універсум або природу). Не бажаючи глибоко залежати від владної сили, чоловік прагне контролювати як жінку, так і природу, встановити владу над ними, одночасно, боючись влади матері над собою. З іншого боку, жінки прагнуть контролю з боку чоловіків. Ці трагічні прагнення з боку чоловіків контролювати, а з боку жінок бою бути контрольованими породжують шість типів гендерного становлення, які можуть вважатися парадигмами деструктивних людських стосунків взагалі.

1) Чоловіки є сексуально залежнішими ніж жінки. Оскільки вони хочуть взяти свою сексуальність під контроль, вони прагнуть досягти повної незалежності від матері, повністю володіючи жінками. Коли жінка невірна чоловікові, він відчуває відчай відриву матері від нього (те, що вона йде своїм власним шляхом без нього). Цим пояснюється і насильство по відношенню до невірних жінок. Не зважаючи на прагнення жінки стати під владу чоловіка, він не може замінити їй матір, як вона йому. Тут немає того глибокого симбіозу. Отже, якщо чоловік покидає жінку, вона не відчуває таке глибоке горе, ніби її покидає матір.

2) Наступний момент пояснюється тим, що еротизм жінки орієнтований виключно на те, щоб надати насолоду чоловікові. Її насолода – це тільки, відбиток його задоволення. Якщо вона буде наполягати на своїй власній насолоді, і жінка, і чоловік відчують шок, який відчувають діти, коли вони відкривають, що їх мати - це "Я", яке живе своїм власним життям. Більше того, якщо вона буде домагатись від чоловіка насолоди, її буде мучити відчуття провини за те, що вона змінила первинний об'єкт любові (матір і жінку) на вторинний (батька і чоловіка).

3) Ідея, що сексуальний потяг і особисті почуття пов'язані між собою у жінок, але не у чоловіків. Відчуваючи провину за те, що вона покинула матір, жінка позбавляє себе сексуальної насолоди, але переносить на взаємовідносини з чоловіками свої стосунки з матір'ю. Для того, щоб приймати позитивно сексуальні стосунки, жінка повинна вірити, що вони такі ж як і з матір'ю – глибокі,

міцні і сильні. На відміну від жінки, чоловіки здатні відділити секс від емоційних почуттів. Секс для чоловіка – це сфера утвердження своєї влади. Він боїться знову підкоритися жінці, боїться втратити своє “єго” Тому він прагне залишити секс під контролем, дистанцюючись від жінки, з якою він має зв'язок.

4) Жінки заперечують свою особистість, розглядаючи себе як “Воно”, а чоловіків як “Я”. Оскільки ми стаємо жінками раніше, ніж можемо розрізнити “Я” від “Воно” (тобто імперсональних сил природи), то ми внутрішньо сприймаємо матір не як персону, а як страшний, всепоглинаючий об'єкт. І навпроти, ми сприймаємо батька як головну діючу особу в нашому житті після того як ми відкриваємо травматичну різницю між Я і Воно.

Діннерштайн вірить, що якби нам вдалось оцінити різницю між сприйняттям матері як об'єкта (Воно) і батька як суб'єкта (Я), ми б зрозуміли, чому жінки залишаються в приватній сфері, а чоловіки в публічній.

5) П'ята характеристика гендерного становлення коріниться в нашому амбівалентному відношенні до тіла. Ми ненавидимо його, оскільки не можемо повністю контролювати і знаємо, що воно смертне. З іншого боку ми любимо його, оскільки воно дає нам насолоду. Ця амбівалентність особливо інтенсивна у жінок. З одного боку жіноче тіло наділено владою, оскільки репрезентує силу життя. З іншого воно гидке, пов'язане з кров'ю і брудом. Оскільки чоловіче тіло не несе культурного символізму, чоловіки можуть уявити свої тіла вільними від нечистот і проблем, що асоціюються з жіночим тілом. Амбівалентність, властива чоловікам, досягається за рахунок того, що страх тіла переноситься на жіноче тіло.

6) Шостий момент деструктивного гендерного становлення стосується жіночого контролю над дітьми і тенденції звинувачувати матір/жінку в усіх помилках, пов'язаних із умовами людини, особливо в тому факті, що ми є обмежені істоти, приречені на смерть. Ми звинувачуємо матір/жінку за нашу обмеженість саме тому, що матір турбується про нас в дитинстві, втішає нашу біль, дає нам затишок і спокій. Тільки коли чоловіки розділять разом з жінками завдання виховання дітей – тільки коли

вина і страх, які традиційно пов'язуються тільки з жінками, будуть поділитись між двома статями, ми зможемо сказати, що жоден не буде звинувачуватись за подальшу долю.

Якщо Діннерштайн цікавив факт збереження деструктивності в гендерному становленні, то Ненсі Ходороу цікавить, чому жінки хочуть бути матерями [3]. Хоча її дивавув той факт, що так багато сучасних жінок бачать себе перш за все матерями або потенціальними матерями, вона не приймає стандартне пояснення цього феномену: жінки приречені природою для материнства.

Ходороу відкидає ідею, що материнство є внутрішнім, інстинктивним, генетичним наслідком специфічної еволюції людини, яке сформувалося в часи полювання і збирання, вважаючи “натуральну” теорію непереконливою. Всі теорії материнства, вважає вона, базувались на тому, що гендерна роль може вільно бути обрана. Але на той час, коли особистість стає достатньо дорослою, щоб обирати своє буття, він або вона вже сформовані. Іншими словами, жіночість не є результатом свідомого вільного вибору дівчат, скоріше, існує повільний, поступовий процес, який формує психіку дівчат до того, як вони стають здатними на свідомий вибір. Тобто бажання бути матір'ю, як і бажання жіночості імплантується до того, як вони стають жінками.

Для того, щоб пояснити, чому так багато жінок дійсно надають особливого значення дітям, Ходороу аналізує доєдіпову стадію. Доєдіпова стадія для хлопчиків має таке сексуальне навантаження, якого вона не має для дівчаток. Відчуваючи сексуальний зв'язок із своєю матір'ю, хлопчик разом з тим відчуває, що тіло його матері не схоже на його власне тіло. Після едіпового комплексу син віддаляється від матері. Що робить цей процес віддалення менш болісним, це те, що ідентифікація з батьком/чоловіком асоціюється з владою і престижем.

На відміну від хлопчиків, стосунки матері і дочки характеризуються тим, що Ходороу називає “тривалим симбіозом” або “нарцисичною над – ідентифікацією”. Оскільки і дочка, і мати є жінками, відчуття гендера для дівчинки є продовженням ідентифікації з матір'ю. Хоча симбіоз між матір'ю і дочкою

ламається на стадії едіпового комплексу, він ніколи не долається повністю. Що штовхає дівчинку дистанціювати себе від матері – це те, що символізується з батьком: автономія і незалежність, властиві суб'єктові або Я. Хоча більшість дівчат трансформують свою первісну любов від жінки до чоловічого об'єкту, Ходороу вважає, що ця трансформація ніколи не буває повною і дівчинка завжди знаходиться в тісних емоційних стосунках з матір'ю.

Однак психосексуальний розвиток не відбувається без соціальних впливів. Віддалення хлопчиків від матері є джерелом його нездатності глибоко ставитись до інших, нездатності, яка готує його до роботи в публічній сфері, де переважають раціональні цінності, здібності до бізнесу, суперництва. Подібність дівчинки до матері є джерелом її здатності підтримання стосунків, здібності, яка необхідна щоб виконувати роль дружини і матері в приватній сфері. За іронією долі, чим жінка є кращою матір'ю, тим більше буде в неї недоліків. Жінка рідко буває досконалою матір'ю, найчастіше вона або недостатньо гарна матір, з нерозвиненим материнством, або надмірно гарна матір. Недостатнє материнство має однакові наслідки як для хлопчиків, так і для дівчат. Воно робить їх психопатами.

Напроти, надмірне материнство впливає по-різному (Надмірними матерями жінок робить, можливо, брак інтимності в стосунках з власним чоловіком.) В той час, як воно робить дівчат повністю залежними від матерів, позбавляючи їх автономії, у хлопчиків воно викликає обурення і прагнення захиститися від жінок, спонукує їх шукати незагрозливого і невибагливого сексуального партнера, який нехтує власними потребами заради емоційної інтимності.

Спільним у Діннерштайн і Ходороу є ідея, що підпорядковане становище жінки в суспільстві ґрунтується на монополії материнства. Діннерштайн описує процес переходу від дитинства до дорослості як болісний і повільний процес заперечення і обесцінення матері і взагалі всіх жінок. Через сексуальну відмінність, хлопчик повністю відходить від матері, реалізуючи свої бажання незалежності і всемогутності, в той час як через свою подібність до матері дівчинка ніколи не може повністю від неї

відірватись. І жінка буде лишатись менш автономною до тих пір, поки вона буде розуміти процес самовизначеності як материнство.

Можна висловити ряд критичних зауважень щодо даних концепцій: по - перше, вони насамперед зосередились на внутрішній динаміці психіки і недостатньо на зовнішніх умовах суспільства, по - друге, проаналізували лише один тип сім'ї – капіталістичної, середнього класу, гетеросексуальної, нуклеарної сім'ї як парадигму всіх типів сім'ї. Проте, піднявши тему материнства на рівень теоретичної рефлексії, позбавивши її ореолу архаїчного благоговіння та романтичного поклоніння вони значно розширили горизонти розуміння жіночої суб'єктивності, без врахування якої антропологічні концепції людини сьогодні будуть залишатись неповними і односторонніми.

Література

1. Карен Хорни. Женская психология. – СПб.1993.
2. Adler Alfred. "Understanding Human Nature". – New York: Greenberg, 1927.
3. Chodorow Nancy "The Reproduction of Mothering". Berkeley: University of California Press. 1978.
4. Dinnershtein Doroty. "The Mermaid and Minotaur". – New York. 1977.